

Боднар М. І.
магістрант 1 курсу спеціальності «Дошкільна освіта»
Іванова В. В.
кандидат психологічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ І ОСМИСЛЕННЯ СВІТУ ДОРΟΣЛИХ ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

В статті розглянуто особливості мотиваційної, когнітивної, емоційної, поведінкової, емоційної сфер дітей старшого дошкільного віку, охарактеризовано особливості сприйняття і осмислення світу дорослих дітьми старшого дошкільного віку.

Ключові слова: трудова діяльність, сприймання, дошкільник, соціальні мотиви, особистісні мотиви.

В останні десятиліття відбулися істотні зміни в соціально-економічному житті країни: розширюється сфера громадянського суспільства, модернізуються умови праці, установи переходять на нові технології.

У зв'язку з даними змінами особливі вимоги пред'являються до підготовки і розвитку особистості, ініціативної, самостійної, відповідальної, що має стійкий інтерес до трудової діяльності, потребу у праці, здатної легко адаптуватися в постійно мінливих умовах середовища і забезпечувати високий рівень виробництва.

Актуальність дослідження з проблеми виховання працьовитості у дітей старшого дошкільного віку обумовлена тим, що, незважаючи на ряд досліджень, присвячених вивченню розвитку працьовитості дошкільників (Р.Н. Кузьміна, Г.О. Люблінська, Т.А. Маркова М.В. Крулехт, М.І. Лісіна, В.І. Слободчиков, Д.І. Фельдштейн та ін.), питання про взаємозв'язок впливу світу дорослих на виховання працьовитості у дітей старшого дошкільного віку в теорії та практиці дошкільної освіти відповідно до соціального замовлення і завданнями сьогодення залишається недостатньо вивченим.

Які ж психологічні особливості дитини старшого дошкільного віку, що дозволяють говорити про визначальний вплив світу дорослих, як взірць-орієнтир на трудову діяльність, поведінку дитини, на виховання працьовитості? Для пошуку відповіді на дане питання розглянемо особливості мотиваційної, когнітивної, емоційної, поведінкової, емоційної сфер дітей

старшого дошкільного віку.

На думку Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, О.М. Леонтьєва, М.І.Лісіної, Є.В.Суботського, С.Г.Якобсон та ін., саме в період дошкільного дитинства відбувається інтенсивний розвиток мотиваційної сфери особистості, головним новоутворенням якої є прояв мотивів, пов'язаних з інтересом дітей до світу дорослих, з їх прагненням і бажанням бути схожими на них. Не менш значущим стає такий мотив як інтерес до змісту і процесу нових, освоюваних видів діяльності, в тому числі і трудової.

Протягом усього життя людини значимими є суспільні та особистісні мотиви. Дослідження Я.З. Неверович, довели, що в дошкільному віці суспільні мотиви діяльності (наприклад, прагнення до досягнення загального результату в діяльності), набувають домінуючий вплив, стають більш значимими, ніж особисті мотиви [6].

На думку О.М. Леонтьєва, як суспільні, так і особисті мотиви знаходяться в певних взаєминах, супідрядності. Ця супідрядність, ієрархія мотивів і є важливим новоутворенням цього вікового періоду. О.М. Леонтьєв пише: «Тільки в дошкільному віці ми можемо вперше виявити ці вищі за своїм типом співвідношення мотивів, що встановлюються на основі виділення важливіших мотивів, підкоряють собі інших» [4, с.207]. Доросла людина спонукає дитину до встановлення контактів з ним. Різноманітні соціальні контакти дитини сприяють структуруванню соціального світу дитини і формуванню чіткого, диференційованого уявлення про дорослих людей.

В рамках даного дослідження важливо розглянути особливості розвитку такого складного психічного процесу, як сприйняття людини.

Мета дослідження – охарактеризувати особливості сприйняття і осмислення світу дорослих дітьми старшого дошкільного віку.

Сприйняття дитиною дорослого є не тільки важливою умовою задоволення потреби дитини в спілкуванні, але і в пізнанні, діяльності. Вже до кінця першого року життя дорослий виступає для дитини не тільки як людина, здатна задовольнити органічні потреби, а й як керівник орієнтування в навколишньому світі. Крім цього, в період раннього віку інтенсивно відбувається і розвиток мови дітей (С.Л. Рубинштейн, Є.І. Тихеева і ін.). Оволодіння мовою значно впливає на процес формування у дитини сприйняття дорослого. На думку О.О. Бодалева, дорослий починає виступати в сприйнятті дитини як особа, що володіє не тільки безпосередніми чуттєво даними властивостями, але і сигналізуючими ними психічними властивостями [2].

Формування довільної уваги, згідно з дослідженнями Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, Д.Б. Ельконіна та ін., починається з того моменту, коли дорослий за допомогою слів, жестів привертає увагу

дитини до певних явищ соціального життя. Вчені пояснюють, що поступово діти самостійно починають користуватися цими засобами для організації своєї уваги, в результаті чого вона набуває довільний характер.

Згідно з дослідженнями А.Г. Ананьєва, однією з важливих передумов формування у дитини трудової діяльності, вміння діяти з предметами, знаряддями праці, є зміни, що відбуваються в сенсорній і моторній сферах дитини [1]. Вчений стверджує, що вже на першому році життя відбувається інтенсивне формування довільних рухів руки, закладаються основи узгодженої роботи руки і очей. Багато в чому ці «перетворення» пояснюються тим, що з ранніх років бачить дії, які робить доросла людина. Сам сенс трудових дій дитині ще не зрозумілий, але головне полягає в тому, що дитина хоче виконати трудові дії, для неї вони є привабливими. Саме в процесі спільної діяльності з дорослим дитина освоює людські навички, які П.Я. Гальперін назвав «орудійними операціями».

У період дошкільного віку у дітей відбувається розвиток довільності поведінки. Спочатку, це відбувається під впливом вказівок дорослого, потім дитина починає самостійно управляти своєю поведінкою, підпорядковуючи її вирішенню будь-якої задачі, досягненню якої-небудь мети. Але дитина контролює не тільки свою поведінку, але і пізнавальні процеси – сприйняття, пам'ять, мислення. Все це забезпечує не тільки планування діяльності самою дитиною, а й її контроль.

У дошкільника з'являється здатність оцінювати діяльність іншої людини (О. В. Запорожець, О.М. Леонт'єв, М.І. Лісіна, Д.Б. Ельконін та ін.). З огляду на цю особливість, можна говорити про формування у дітей інтересу до трудової діяльності дорослого, її результатів, уявлення про свої можливості в плані її здійснення.

Надалі відбувається розвиток моральних, естетичних, інтелектуальних почуттів, їх диференціація, поглиблення, що сприяє вихованню працьовитості у дітей в процесі ознайомлення зі світом дорослих. У трудовій діяльності, яка спрямована на досягнення результату, корисного для оточуючих, виникають нові емоційні переживання: радість від загального успіху, задоволення від виконання своїх обов'язків. На думку П.М. Якобсон, почуття дитини до віку п'яти років втрачають ситуативність, стають більш глибокими за своїм змістом.

Це відзначав і Л.С. Виготський, вважаючи, що головним напрямком у розвитку емоційної сфери є збільшення інтелектуальності емоцій [3].

Вивчення психологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку, специфіка розвитку мотиваційної, когнітивної,

емоційної, поведінкової, емоційної сфер, дозволяють говорити про визначальний вплив світу дорослих на формування особистості, на виховання працьовитості як моральної якості особистості дошкільника.

У дослідженнях вчених світ дорослих, взаємини з ним розглядається як: джерело особистісного розвитку дитини (Д.І. Фельдштейн та ін.); його активної включеності в міжособистісні стосунки, в навчально-виховний процес (М.М. Обозов і ін.); система відносин, яка визначає напрямок розвитку нового рівня емоційної сфери – рівня причетності переживання дитини дорослому і має для дошкільника особливу значимість (С.Л.Рубінштейн і ін.); процес взаємодії дитини і дорослого, в результаті якого формується базове почуття довіри до світу (Е. Еріксон).

Образ дорослої людини виступає орієнтиром, моделлю в засвоєнні дитиною норм людських відносин, джерелом становлення соціального досвіду, формування його особистості (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, М.І. Лісіна, В.І. Слободчиков і ін.).

Самостійно, без допомоги дорослого, дитина не може виробити певні типи поведінки і способи діяльності. В значній мірі це відноситься до періоду дошкільного дитинства, який О.М. Леонтьєв назвав «періодом первісного фактичного складу особистості, періодом розвитку особистісних механізмів поведінки» [4]. У період дошкільного дитинства у дитини виникають і розвиваються перші зв'язки і відносини, які утворюють нову, вищу єдність суб'єкта – єдність особистості. За словами Л.С. Виготського, соціальне формування особистості починається з моменту встановлення стійкого контакту з дорослим. Це, на думку вченого, є вихідною точкою в становленні відносин дитини з іншими людьми [3].

Дотримуючись цієї точкою зору В.І. Слободчиков, зазначає, що доросла людина є фундаментальною підставою становлення внутрішнього, суб'єктивного світу дитини. М.І. Лісіна відзначаючи, що першою соціальною потребою дитини є потреба в конкретно - емоційному спілкуванні з дорослим, «потреба в дорослому», стверджує, що її поява залежить і від того, яку позицію займають дорослі люди по відношенню до дитини [5].

Інтерес для нас представляє дослідження В.І. Тютюнника, який процес виховання працьовитості дітей пов'язує зі зміною форми взаємодії дитини з дорослим. Він вважає, що трудовий розвиток залежить від зміни стадій праці за умови активної позиції дошкільника як суб'єкта даного процесу. У цьому сенсі трудовий розвиток являє собою розгортання нових форм взаємодії, в яких дитина виступає як суб'єкт діяльності.

Проблема виховання працьовитості як якості особистості

була досліджена Н.І. Непомнящей. Виховання працьовитості вона розглядала в контексті відносин «Я-інший», де в якості іншого виступає дорослий. Нею були виділені типи відносин «Я-інший» (дитина-дорослий), в руслі яких здійснюється виховання працьовитості як якості особистості дитини-дошкільника. Для нашого дослідження важлива характеристика відносин «дитина-дорослий», в яких дошкільник прагне, і «бути собою» і «бути іншим» і може знайти вихід з будь-якої ситуації. Даний тип відносин є показником оптимального рівня розвитку особистості дошкільника. Для дитини, яка знаходиться у взаємодії з дорослими в сфері цих ціннісних відносин, має продуктивна діяльність, особисті відносини з дорослими. Ми вважаємо, що саме в сфері таких відносин створюються найбільш сприятливі умови для виховання працьовитості у дітей дошкільного віку, оскільки в результаті трудової діяльності дитина створює продукт як результат праці, складається її система особистісних відносин з дорослим, створюються умови для «прийняття» дитиною його образу, його якостей (працелюбності), прагнення проявляти їх у своїй діяльності. Дитина виділяє образ дорослого, сприймає його як зразок для наслідування, і усвідомлює його незалежно від ситуації, проявляє дієве, емоційне ставлення до праці через дорослого [7].

Аналіз психологічних досліджень дозволяє говорити про те, що процес пізнання дитиною світу дорослих, її активна включеність у сферу цих взаємин, відбувається протягом усього життя дитини, зазнаючи зміни на кожному етапі розвитку. Але саме в дошкільному віці формуються перші стійкі відносини дитини зі світом дорослих, які носять послідовний характер. У зв'язку з цим нами були визначені етапи і рівні сприйняття і осмислення дитиною світу дорослих:

I рівень - рівень спостережень. Цей рівень характеризується тим, що доросла людина є центром ситуації розвитку дитини. Дорослий стимулює становлення у дитини нових емоцій, соціальних потреб у пізнанні, спілкуванні, діяльності. Саме на цьому рівні дитина спостерігає за діями, які здійснює доросла людина.

II рівень - рівень впізнавання. На цьому рівні у дитини виникає важлива соціальна потреба - потреба в спілкуванні з дорослими, виникає перший вид діяльності дитини - діяльність в спілкуванні, де предметом стає доросла людина (М.І. Лісіна).

III рівень - рівень відносин. Цей рівень можна охарактеризувати як ситуацію спільної діяльності дитини і дорослого на основі співпраці.

IV рівень - рівень діяльності. Дитина, наслідуючи дорослого, проявляє працьовитість в самостійній елементарній трудовій діяльності. Складається стійка система відносин «дитина - дорослий».

Питання про вплив світу дорослих на розвиток особистості

дитини-дошкільника, виховання її особистісних якостей, є предметом дослідження і педагогічної науки.

Так, в дослідженнях С.А. Козлової, О.В. Дибіної світ дорослих представлений як носій творчого початку, способів поведінки і діяльності, який яскраво розкривається дітям при ознайомленні з предметами як продуктами творчої думки людини – праці. В даному дослідженні було доведено, що творчий початок дорослого стає орієнтиром для дитини, якщо ві дієвий і спонукає дитину взаємодіяти з дорослими, наслідувати його, приймати його способи дії та поведінки.

Для нашого дослідження важливо розглянути світ дорослих в співвідношенні з його трудовою активністю, показником його працьовитості та позитивного ставлення до праці. У цьому плані інтерес представляє наукова робота Т.І. Тарабаріної, яка зазначає, що в процесі спільної праці дорослий виступає як зразок трудової активності, як особистісно значуща для дітей особа. Щоб доросла людина виступала як зразок діяльності для дошкільника, необхідно пам'ятати, що праця повинна бути цікавою дітям і особистісно значущою, обсяг праці повинен бути допустимим із загально-педагогічної та гігієнічної точок зору.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволяє нам розглядати світ дорослих як особливе соціальне середовище розвитку дошкільника, що включає в себе батьків, вихователів, близьких для дитини людей, які перебувають з нею у взаємодії, в ході якого дитина, орієнтуючись на них як на зразок, вибудовує свою діяльність і поведінку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз наукової літератури підвів нас до висновку, що, незважаючи на розробленість питання про вплив світу дорослих на розвиток особистості дошкільника, формування у нього позитивного ставлення до праці, мало вивченими залишаються питання про вивчення впливу ролі дорослого як носія працьовитості, як зразка-орієнтира для наслідування дитиною, про виявлення і реалізацію педагогічних умов, що забезпечують ефективність процесу виховання працьовитості у дітей старшого дошкільного віку в процесі ознайомлення зі світом дорослих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Москва : Наука, 2000. – 351 с.
2. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А.А.Бодалев. – Ленинград: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.
3. Выготский Л. С. Психология развития ребенка / Л. С.

Выготский. -Москва: Смысл; Эксма, 2005. - 508 с.

4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – Москва: Политиздат, 1975. – 304 с.

5. Лисина, М. И. Общение, личность и психика ребенка / М. И. Лисина; под ред. А. Г. Рузской. – Москва : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 384 с.

6. Неверович Я. З. Мотивы трудовой деятельности дошкольника / Я. З. Неверович // Журн. Известия АПН РСФСР – 1955. – №64. – С.128-149.

7. Непомнящая Н. И. Становление личности ребенка 6 – 7 лет / Н. И. Непомнящая. – Москва : Педагогика, 1992. – 160 с.

The article deals with the features of the motivational, cognitive, emotional, behavioral, emotional spheres of children of the senior preschool age, characteristics of perception and comprehension of the world of adult children of the senior preschool age are described.

Key words: labor activity, perception, preschooler, social motives, personal motives.

УДК 159.923.3:376-053.6

Брецко І. І.
доцент, кандидат психологічних наук
Гольцапфел Ю. О.
студентка магістратури спеціальності «Психологія»,
Мукачівський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВАЖКОВИХОВУВАНИХ ПІДЛІТКІВ

В статті розглянуто особливості розвитку особистості важковиховуваних підлітків, теоретично проаналізовано особливості виховання та формування відповідальності у «важких підлітків». Також було класифіковано групи важковиховуваних підлітків відповідно до причин виникнення відхилень у поведінці.

Ключові слова: підліток, виховання, «важкі підлітки», криза підліткового віку, відповідальність.